

Walentyna Kwiatkowska*

PRÓBA KLASYFIKACJI KOMPENSATY PODWYŻEK CEN
DETALICZNYCH

Opracowanie podejmuje problematykę związaną z określeniem pojęcia kompensaty podwyżek cen detalicznych oraz próbę klasyfikacji kompensaty z punktu widzenia różnych kryteriów podziału. Poznanie zjawiska kompensaty podwyżek cen detalicznych posiada znaczenie teoriopoznawcze i stanowi przesłankę dla właściwego wykorzystywania tego zjawiska w praktyce gospodarczej. W literaturze ekonomicznej odczuwa się brak całościowych opracowań teoretycznych w zakresie tej problematyki. Uściślenie pojęcia kompensaty podwyżek cen detalicznych, jak też wyodrębnienie jej poszczególnych rodzajów, pozwoli również określić możliwe rozwiązanie w dziedzinie polityki gospodarczej w przypadku podwyżek cen detalicznych¹.

POJĘCIE KOMPENSATY PODWYŻEK CEN DETALICZNYCH²

Pod pojęciem kompensaty podwyżek cen detalicznych będziemy rozumieć proces mający na celu złagodzenie lub usunięcie strat ponoszonych przez ludność z tytułu dokonanych podwyżek cen detalicznych. Chcąc zastosować zabieg kompensacyjny, trzeba odpowiedzieć na zasadnicze pytania: „komu, za co, w jaki sposób kompensować?”, czyli określić podmiot i przedmiot kompensaty, oraz jej rodzaj.

Podmiot kompensaty podwyżek cen detalicznych należy rozpatrzyć w dwóch aspektach:

* Dr, adiunkt w Zakładzie Ekonomii Politycznej Socjalizmu I Instytutu Ekonomii Politycznej UŁ.

¹ Nie wchodzimy tu w przyczyny podnoszenia cen detalicznych i ich uzasadnienie.

² W teorii ekonomii burżuazyjnej i marksistowskiej można spotkać się z wieloma zastosowaniami pojęcia kompensaty. W opracowaniu tym rozważania dotyczyć będą jedynie kompensaty w „węższym” znaczeniu, związanej z podwyżką cen detalicznych.

1) z punktu widzenia nadawcy, a więc podmiotu udzielającego kompensatę,

2) z punktu widzenia odbiorcy, a więc podmiotu otrzymującego kompensatę.

Podmiotem udzielającym kompensatę może być np. centralny organ gospodarczy ustalający ceny, producenci, przedsiębiorstwa spółdzielcze, drobnotowarowe itp. Adresatem kompensaty jest grupa konsumentów. Konsument, dysponując określonym dochodem, zakupuje na rynku różnego rodzaju dobra i usługi po cenach detalicznych. Stąd podwyżki tych cen nie są popularne w społeczeństwie. Wynika to z roli cen detalicznych w podziale dochodu narodowego i kształtowaniu kosztów utrzymania ludności. Bezpośredni konsumenci są zainteresowani poziomem i relacjami cen detalicznych, ponieważ decydują one o wysokości i relacjach realnych dochodów; tym samym określają między innymi poziom stopy życiowej ludności. Podwyżka cen detalicznych, określonych dóbr i usług, przy założeniu danych dochodów nominalnych, oznacza obniżenie ich realnej wysokości. Spadek realnych dochodów ludności oznacza określone straty dla tej ludności. Straty wynikłe z obniżki dochodów realnych są więc przedmiotem kompensaty w przypadku uznania, że należy je kompensować.

Najbardziej odczuwalne są zwyczajki cen podstawowych artykułów konsumpcyjnych i usług, szczególnie dla rodzin o niskich dochodach. Wynika to z faktu, że przy niższym poziomie płac realnych, w ogólnych wydatkach większy jest udział wydatków na dobra podstawowe, a mniejszy na dobra wyższego rzędu. Kompensata stosowana przy podwyżkach cen podstawowych dóbr i usług wyraża więc interesy grup ludności o najniższych dochodach. Obrona najniższych dochodów ludności jest podstawowym zadaniem kompensaty. Można zatem stwierdzić, że stosowanie kompensaty w przypadku zwyczajek cen detalicznych podstawowych dóbr i usług powinno stać się regułą w gospodarce socjalistycznej.

Z drugiej strony należy zaznaczyć, że nie każda zwyczajka cen detalicznych wymaga kompensaty. Uważam za słuszne nie stosowanie kompensaty w przypadku zwyczajek cen artykułów, których nadmierna konsumpcja jest społecznie szkodliwa, np. alkoholu, tytoniu. Ponadto zwyczajki cen dóbr tzw. wyższego rzędu nie w każdym przypadku muszą być kompensowane. Zabieg kompensacyjny powinien być uwarunkowany możliwościami ekonomicznymi gospodarki i zajmowanym przez dane dobro miejscem w hierarchii dóbr wyższego rzędu. Podobnie wzrost średniej ceny określonego towaru nie musi wymagać stosowania kompensaty³. Średnie

³ Średnia cena może ulegać zmianie przy absolutnej stabilizacji cen na konkretne wyroby, patrz: W. Dudziński, *Polityka społeczna a ceny*, „Życie Gospodarcze” 1968, nr 43; P. Karpiuk, *Aktualne problemy polityki cen*, Warszawa 1971, s. 218—219.

ceny mogą wzrastać chociażby poprzez zmianę udziału w sprzedaży określonych gatunków towaru (np. wprowadzenie do sprzedaży towarów o wyższej jakości, nowych artykułów itp.). Istota problemu polega na tym, żeby konsument miał możliwość wyboru takiego towaru z danej grupy towarowej, który będzie mu odpowiadał pod względem jakości i ceny. Chodzi więc o to, co podkreśla P. Karpiuk, aby nabywca mógł „kupić bez żadnych trudności zarówno towar wysokiej jakości, lecz droższy, jak i towar gorszy, ale tańszy”⁴.

W celu złagodzenia (zneutralizowania) lub usunięcia strat wynikających ze wzrostu cen detalicznych polityka gospodarcza stosuje różne formy kompensaty (np. cenowe, pozacenowe), mające własne przesłanki i możliwości stosowania. Każda z tych form spełnia określone funkcje i zadania. Ich zastosowanie zależy od konkretnych warunków i możliwości społeczno-ekonomicznych gospodarki⁵.

Podsumowując powyższe rozważania można stwierdzić, że:

- 1) kompensata jest ważnym narzędziem polityki gospodarczej wykorzystywanym w mechanizmie wzrostu cen detalicznych, zwłaszcza towarów o podstawowym znaczeniu dla ludności,
- 2) stosowanie kompensaty wymaga określenia jej podmiotu i przedmiotu,
- 3) zabiegi kompensacyjne wiążą się z zastosowaniem różnych form kompensaty,
- 4) głównym celem kompensaty jest obrona najniższych dochodów realnych ludności,
- 5) w gospodarce socjalistycznej kompensata zajmuje ważne miejsce w mechanizmie funkcjonowania gospodarki, zwłaszcza w procesie podziału i wymiany dóbr. Utrzymanie, a nawet podniesienie poziomu dochodów realnych dzięki zastosowaniu kompensaty umożliwia konsumentom udział w podzielonej części dochodu narodowego w niezmiennych a nawet w zwiększonych rozmiarach. Uzależnione jest to od wysokości kompensaty w stosunku do wysokości strat.

ZASADY I KRYTERIA PRZYJĘTE PRZY KLASYFIKACJI KOMPENSATY PODWYŻEK CEN DETALICZNYCH

Przeprowadzenie klasyfikacji kompensaty wg różnych kryteriów podziału ma duże znaczenie teoriopoznawcze i praktyczne. Pozwala poznać specyficzne właściwości tego procesu, jak też ustalić zakres jego stosowania. Wyodrębnienie poszczególnych rodzajów kompensaty określa możliwość stosowania różnych typów rozwiązań w przypadku zaist-

⁴ *Ibidem*, s. 219.

⁵ Problem ten znajdzie miejsce w dalszych rozważaniach.

niałych zwwyżek cen detalicznych. Jest to szczególnie ważne dla praktyki społeczno-gospodarczej, która dzięki informacjom dostarczanym przez teorię ekonomiczną może w sposób bardziej wszechstronny wykorzystywać kompensatę jako narzędzie polityki gospodarczej do osiągnięcia postawionych zadań i celów.

Istnieją różne możliwości klasyfikacji przedmiotu badań. Można mówić o klasyfikacji wielo-i jednoprzekrojowej⁶. W pierwszym przypadku badany przedmiot rozpatrujemy w różnych przekrojach, tzn. stosujemy kilka kryteriów podziału równolegle. W ramach każdego z tych kryteriów, uznanych za wyjściowe, dokonuje się dalszego podziału na podstawie dodatkowych kryteriów. Jednoprzekrojowa klasyfikacja przyjmuje jedno kryterium podziału przedmiotu badań. Obie metody klasyfikacji mają swoje wady i zalety. Jednoprzekrojowa klasyfikacja nie uwzględnia wszystkich możliwości wykorzystywania danego przedmiotu badań, zawęża zakres jego stosowania, a tym samym nie wyczerpuje bogactwa celów różnych rozwiązań. Zwraca na to uwagę L. Miastkowski który stwierdza, że w tym przypadku: „cierpi gnoseologiczny sens klasyfikacji, istnieje niebezpieczeństwo ignorowania niektórych, często istotnych stron badanego zjawiska”⁷. Mimo to klasyfikacja jednoprzekrojowa w pewien sposób porządkuje badany przedmiot, a więc nie można powiedzieć, że jej stosowanie jest niecelowe.

W przeciwieństwie do klasyfikacji jednoprzekrojowej, klasyfikacja wieloprzekrojowa jest w stanie pokazać różne strony badanego przedmiotu, różnorodne cele poszczególnych form rozwiązań i ich specyficzne cechy. Należy się jednak wystrzegać zbytnej rozbudowy kryteriów podziału, gdyż może spowodować to zacieranie się różnic między poszczególnymi rodzajami rozwiązań, lub też wyodrębnienie takich typów, między którymi nie występują żadne różnice.

Przy klasyfikacji kompensaty podwyżek cen detalicznych przyjmuje zasadę określonej koncepcji klasyfikacji. Analizę różnych rodzajów kompensaty przeprowadzę posługując się wieloprzekrojącą kolejną koncepcją klasyfikacji. Zgodnie z nią wyodrębniam pięć kolejnych kryteriów wyjściowych klasyfikacji:

- 1) wg metod kompensaty,
- 2) wg grup dochodowych ludności,
- 3) z punktu widzenia stopnia kompensaty,
- 4) z punktu widzenia czasu,
- 5) z punktu widzenia mechanizmu działania.

⁶ Patrz: L. Miastkowski, *Różnicowanie cen w gospodarce socjalistycznej*, Warszawa 1966, s. 72—85.

⁷ *Ibidem*, s. 82.

W ramach niektórych kryteriów wyjściowych przyjmuję ponadto kryteria dodatkowe, które wskazują na bardziej szczegółowe formy kompensaty. W ten sposób można otrzymać jednorodne rodzaje kompensaty z podkreśleniem ich cech specyficznych, zadań i zasad stosowania.

RODZAJE KOMPENSATY PODWYŻEK CEN DETALICZNYCH Z PUNKTU WIDZENIA METOD KOMPENSATY

Przeprowadzając klasyfikację kompensaty podwyżek cen detalicznych z punktu widzenia metod wyróżniamy:

- 1) kompensatę cenową,
- 2) kompensatę pozacenową.

Kompensata cenowa ma miejsce wówczas, gdy przy podwyżce cen detalicznych na dane towary przeprowadza się jednocześnie obniżkę cen detalicznych innych towarów. Nie każdą jednak obniżkę cen dokonaną równoległe ze zwyżką cen można uznać za zabieg kompensacyjny. Jako zasadę kompensaty cenowej należy przyjąć tutaj obniżkę cen grupy substytutów bliskich albo artykułów tego samego rzędu w stosunku do podroższych dóbr. Za przykład może posłużyć zwyżka cen masła skompensowana obniżką cen smalcu i margaryny, traktowanych jako substytuty w grupie tłuszczów, czy też zwyżka cen mięsa, przy której obniżono ceny cukru, smalcu i margaryny⁸. Może jednak zdarzyć się, że te zabiegi kompensacyjne nie będą odczuwane przez niektóre grupy rodzin. Nastąpi to wtedy, gdy w rodzinach tych nie ulegnie zmianie poziom konsumpcji artykułów, których ceny wzrosły. Na przykład wzrost ceny masła i jednoczesna obniżka cen smalcu, margaryny i innych tłuszczów nie musi w niektórych rodzinach prowadzić do spadku spożycia masła. W przypadku tych grup konsumentów zmiany cen będą więc odczuwalne jako jednostronne podwyżki.

Trudno mówić o zabiegu kompensacyjnym w przypadku, gdy zmiany cen dotyczą artykułów nie należących do grupy substytutów i nie będących artykułami tego samego rzędu, np. gdy zwyżkę cen artykułów żywnościowych kompensuje się przez obniżkę cen dóbr wyższego rzędu. Inne grupy ludności (pod względem wysokości dochodów) osiągną korzyści wynikające z obniżenia cen dóbr wyższego rzędu, a inne od-

⁸ Podwyżka cen masła skompensowana obniżką cen smalcu i margaryny była przeprowadzona 29 września 1957 r. Zwyżka cen mięsa skompensowana obniżeniem cen cukru, smalcu i margaryny miała miejsce 25 listopada 1967. Patrz: *Uchwała KERM o reformie cen mięsa i przetworów mięsnych*, „Trybuna Ludu” z 25 listopada 1967 r., nr 327.

czują skutki podwyżki cen żywności⁹. Im więc bardziej odległe od siebie miejsce w strukturze konsumpcji z punktu widzenia konsumentów będą zajmowały poszczególne artykuły czy grupy towarowe, których ceny są zmienione, tym mniejsza będzie skuteczność zabiegów kompensacyjnych.

Wynika stąd wniosek, że znoszące się wzajemnie podwyżki i obniżki cen dotyczyć powinny tych towarów, które nabywane są przez te same grupy konsumentów. Chodzi tu szczególnie o grupowanie ludności zależnie od poziomu dochodów nominalnych, np. obniżka cen samochodów nie może stanowić kompensaty dla podwyższonych cen tkanin, ze względu na to, że samochody są nabywane przez grupy ludności o najwyższych dochodach.

Stosowanie kompensaty cenowej przy zwyżkach cen detalicznych służy realizacji określonych zadań społecznych i ekonomicznych:

- 1) ma ona na celu stabilizację kosztów utrzymania ludności,
- 2) obniżki cen artykułów żywnościowych związane z procesem kompensaty bronią dochodów realnych ludności najniżej uposażonej,
- 3) efektem kompensaty cenowej jest zmiana relacji cen na poszczególne towary. Fakt ten może być wykorzystany jako ważny element przywracania równowagi rynkowej przez skierowanie popytu na towary, których ceny obniżono.

Przy przeprowadzaniu kompensaty cenowej należy pamiętać o następujących wymogach zabiegu:

- 1) należy zapewnić odpowiednią podaż towarów, których ceny zostały obniżone,
- 2) przy określonej podaży tych towarów należy uwzględnić także rosnący na nie popyt, w wyniku działania efektu substytucyjnego zmiany cen,
- 3) obniżka cen tych towarów nie powinna w zasadzie prowadzić do nierentowności ich produkcji.

Należy stwierdzić, że kompensata cenowa w postaci obniżek cen detalicznych nie rozwiązuje całkowicie problemów związanych z wyrównywaniem dysproporcji w poziomie stopy życiowej ludności; z obniżonych cen detalicznych mogą korzystać wszyscy konsumenci.

Przy podwyżkach cen detalicznych stosuje się także pozacenową metodę kompensaty. W ramach kompensaty pozacenowej można wyróżnić następujące jej formy:

- 1) płacowa,

⁹ Np. P. Karpiuk pisze: „Nie ma bowiem w praktyce takich artykułów przemysłowych, które w wyniku dokonanej obniżki cen stanowiłyby mogły dobrą, a więc trafiającą do tych samych rodzin rekompensatę za podwyżki cen artykułów żywnościowych”, (Karpiuk, *op. cit.*, s. 212).

- 2) dodatki do płac,
- 3) indywidualne dodatki wyrównawcze.

Kompensata płacowa ma miejsce wówczas, gdy przy zwyżkach cen detalicznych towarów stosuje się jednocześnie podwyżkę bieżących dochodów nominalnych ludności z pracy (płace) lub społecznego funduszu spożycia (renty, stypendia, emerytury). W Polsce kompensata płacowa miała miejsce po raz pierwszy w 1953 r. Wówczas to podniesiono średnio płace nominalne o 41⁰/₀ w porównaniu z rokiem 1952¹⁰.

Celem kompensaty płacowej jest podwyższenie płac określonych grup ludności, w pierwszej kolejności najniżej uposażonej. Podwyżki dochodów nominalnych z pracy lub ze społecznego funduszu spożycia, w pierwszym rzędzie najniższych, spowodują zniwelowanie znacznych rozpiętości w dochodach pieniężnych różnych grup ludności. Mogą one sprzyjać zmianie struktury konsumpcji tych grup ludności.

Należy rozpatrzyć, czy istnieją w gospodarce warunki dla wzrostu płac. Jak wiadomo wzrost dochodów ludności jest ściśle związany z możliwością dostarczania odpowiedniej ilości towarów i usług niezbędnych do pokrycia rosnącej siły nabywczej. Możliwość stosowania tej metody kompensaty jest także ograniczona strukturą masy towarowej, ponieważ poważna część wzrostu siły nabywczej ludności kieruje się na określone grupy towarowe.

Innym rodzajem kompensaty pozacenowej są dodatki do płac ludności. Dodatki do płac w postaci kwoty absolutnej ustalane były niezależnie od wysokości płac nominalnych ludności. Zostały one wykorzystane przy zwyżkach cen mleka i przetworów mlecznych ze względu na niemożność dokonania równoważnej obniżki cen. Główną wadą tego rozwiązania było to, że kompensatę w jednakowej wysokości otrzymały również grupy ludności w małym stopniu korzystające z tych dóbr, których ceny podniesiono. Z drugiej strony grupy rodzin o wyższym niż przeciętne spożyciu mleka i przetworów mlecznych otrzymywały kompensatę, która mogła nie pokrywać ich podwyższonych cen.

Ze względu na powyżej wymienione mankamenty przy zwyżce czynszów najmu zastosowano system indywidualnych dodatków wyrównawczych. Ich wysokość można było dokładnie wyliczyć dla każdej grupy rodzin, znając poprzednią opłatę za czynsz.

Wspólną cechą kompensat w formie dodatków do płac jest to, że mają one charakter przejściowy. Dodatki te były umarzane w miarę wzrostu dochodów nominalnych ludności. Dlatego nie nadają się do kompensowania wszystkich zwyżek cen detalicznych.

¹⁰ *Ibidem*, s. 195.

KLASYFIKACJA KOMPENSATY WG GRUP DOCHODOWYCH LUDNOŚCI

Dokonując podziału kompensaty według grup dochodowych ludności wyróżniamy:

- 1) kompensatę selekcyjną,
- 2) kompensatę powszechną.

Kompensata selekcyjna polega na tym, że w przypadku zwyżek cen detalicznych otrzymują ją określone grupy ludności. Podstawą wyodrębnienia tych grup mogą być przede wszystkim następujące kryteria:

- 1) określone źródło dochodu ludności,
- 2) wysokość dochodów nominalnych konsumentów.

Przy ustalaniu grup konsumentów, które mają otrzymać kompensatę można kierować się jednym z tych kryteriów, lub stosować oba kryteria łącznie. I tak, biorąc pod uwagę pierwsze kryterium, można z góry zakładać na przykład, że kompensatę otrzymują tylko zatrudnieni w sektorze uspołecznionym, a pominięci mogą być pracownicy pozostałych sektorów. W przypadku drugiego kryterium selekcyjność kompensaty może polegać na uwzględnieniu przy jej wypłacie tylko grup ludności, otrzymujących najniższe dochody nominalne. Łączne stosowanie obu kryteriów może pogłębić znacznie selekcyjny charakter kompensaty. Można więc objąć kompensatą nie wszystkich pracowników zatrudnionych w sektorze uspołecznionym, lecz tylko pracowników o najniższych dochodach. Selekcyjny charakter kompensaty wymaga stosowania określonych metod. Nie budzi wątpliwości selekcyjny charakter pozacenowej metody kompensaty czy to w postaci podwyższania określonych dochodów nominalnych ludności, czy też w postaci indywidualnych dodatków wyrównawczych. Powstaje natomiast pytanie, czy kompensata cenowa może mieć również selekcyjny charakter. Obniżając ceny detaliczne w odpowiedzi na ich zwyżkę nie określamy z góry grup nabywców, które mają prawo kupować po zniżonych cenach. Z drugiej strony przeprowadzając obniżkę cen i zakładając jej zróżnicowanie podmiotowe wyodrębnia się określone grupy ludności, które mogą korzystać ze zniżki kompensacyjnej (np. posiadanie legitymacji uprawniającej do korzystania z ulgowych cen itp.)¹¹; w tym znaczeniu i kompensata cenowa może mieć charakter selekcyjny.

Zupełnie odmienny charakter ma kompensata powszechna, przez co należy rozumieć możliwość jej otrzymania przez wszystkie grupy rodzin, niezależnie od źródła ich dochodu czy wysokości dochodów nominalnych. Powszechny charakter ma kompensata cenowa. Jak wcześniej stwierdziłam, z niskich cen detalicznych dóbr i usług (dzięki zastoso-

¹¹ O zróżnicowaniu podmiotowym cen pisze szerzej L. Miastkowski w pracy *Różnicowanie cen w gospodarce socjalistycznej*, Warszawa 1966, s. 222—236.

waniu kompensaty w postaci obniżek cen) mogą korzystać wszystkie grupy ludności, także grupy zamożne. Obniżone ceny dóbr i usług mogłyby wywołać tendencję do ich nadmiernej konsumpcji. Ponadto osłabiłyby bodźce ekonomiczne dla producentów, co stwarzałoby konieczność uruchomienia różnego rodzaju dotacji. Dlatego też z punktu widzenia ekonomicznego i społecznego bardziej korzystne wydaje się stosowanie selektywnej kompensaty pozacenowej, czy w uzasadnionych warunkach¹², selektywnej kompensaty cenowej.

PODZIAŁ KOMPENSATY Z PUNKTU WIDZENIA STOPNIA KOMPENSATY

Zwyżki cen detalicznych dóbr i usług nie mogą być dokonywane bez uwzględnienia stopnia, w jakim oddziałują one na poziom stopy życiowej poszczególnych grup dochodowych ludności. Każda zwyżka cen detalicznych, zwłaszcza podstawowych dóbr i usług, oznacza spadek dochodów realnych konsumentów. Powstaje więc problem, czy stosowane metody kompensaty są w stanie usunąć straty z tytułu zwyżek cen, lub przynajmniej straty te złagodzić. Istnieje więc konieczność oszacowania wielkości strat w dochodach realnych na skutek zwyżek cen i stopnia ich kompensaty.

Ogólnie mówiąc, przez stopień kompensaty rozumiem relację pomiędzy wysokością przyznanej kompensaty a stratami poniesionymi przez ludność z tytułu podwyżek cen. Stopień kompensaty można rozpatrywać w skali makroekonomicznej (w skali całego społeczeństwa) oraz w skali mikroekonomicznej (w skali określonej grupy dochodowej bądź indywidualnego gospodarstwa domowego). Warto zauważyć, iż stopień kompensaty w skali makroekonomicznej (globalnej) nie przesądza o stopniu kompensaty w poszczególnych grupach dochodowych. Wynika to z różnic w wielkości i strukturze spożycia określonych dóbr przez poszczególne grupy ludności, z nakładania się i różnicowania efektów substytucyjnych i dochodowych oraz różnic w elastyczności cenowej popytu w przekroju kategorii dochodowych czy zawodowych.

Dokonując klasyfikacji kompensaty podwyżek cen detalicznych z punktu widzenia stopnia kompensaty rozpatrywanego w skali makroekonomicznej wyróżniamy:

¹² Miastkowski pisze: „Dyferencjacja ceny danego produktu (usługi) uwalnia od kłopotliwych często i kosztownych rozliczeń lub kompensowania wydatków w stosunku z ludnością za pomocą systemu finansowego. Ulgowe ceny biletów kolejowych lub tramwajowych dla młodzieży szkolnej stanowią niewątpliwie rozwiązanie mniej kosztowne, bardziej efektywne i zrozumiałe dla społeczeństwa niż zasiłki lub dotacje dla młodzieży na korzystanie z publicznych środków lokomocji”. *Ibidem*, s. 232.

- kompensatę częściową,
- kompensatę pełną,
- kompensatę z nadwyżką.

Kompensata częściowa występuje wtedy, gdy zastosowany rodzaj kompensaty nie usuwa w pełni strat z tytułu wzrost cen. Oznacza to obniżenie dotychczasowego poziomu dochodów realnych ludności. W tym przypadku można jedynie mówić o złagodzeniu w pewnym stopniu skutków wzrost cen detalicznych. Stopień obniżenia dochodów realnych byłby znacznie większy, gdyby nie dokonano żadnej kompensaty¹³.

W przypadku gdy następuje podwyżka cen detalicznych podstawowych dóbr i usług, należy stosować, moim zdaniem, taką metodę kompensaty i w takim zakresie, która zapewniłaby przynajmniej stałość dochodów realnych ludności. Taką kompensatę będziemy nazywać pełną.

Natomiast w przypadku, kiedy zastosowany rodzaj kompensaty zapewni wzrost dochodów realnych ludności, mamy do czynienia z kompensatą z nadwyżką. Kompensatę z nadwyżką otrzymała ludność w wyniku dokonania zmian w reformie cen detalicznych z 13 XII 1970 r.¹⁴ Zmiany te polegały na cofnięciu podwyżek cen artykułów żywnościowych przy utrzymaniu dokonanych obniżek cen na artykuły przemysłowe. Jednocześnie podniesiono płace najniższe, renty, zasiłki rodzinne, obniżono zadłużenia ludności z tytułu zakupów ratalnych. W wyniku tych posunięć w roku 1971 płace realne wzrosły o około 4,7%¹⁵.

Szacunek stopnia kompensaty strat z tytułu wzrost cen łatwiej przeprowadzić w przypadku pozacenowej metody kompensaty, którą stosuje się do określonej z góry grupy dochodowej ludności, w określonej wysokości. W przypadku cenowej metody kompensaty w postaci obniżek cen, z której korzystają wszystkie grupy konsumentów, przeprowadzenie szacunku strat z tytułu wzrost cen i stopnia ich kompensaty jest sprawą bardziej skomplikowaną. Wynika to z możliwości wystąpienia np. efektów substytucyjnych i dochodowych, jakie wywołuje zmiana ceny, z różnej elastyczności cenowej popytu na różnego rodzaju dobra itp.¹⁶ Mimo iż w skali globalnej zastosowana kompensata cenowa może być kompensatą pełną, to dla poszczególnych grup dochodowych ludności stopień kompensaty może być różny. Biorąc to pod uwagę

¹³ Kompensata częściowa miała miejsce w np. 1953 r., kiedy to w porównaniu do roku 1952 ceny wzrosły o 46,9%, a płace nominalne o 41%. Patrz: Karpiuk, *op. cit.*, s. 195.

¹⁴ Na podstawie Materiałów Państwowej Komisji Cen — patrz: Karpiuk, *op. cit.*, s. 211.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ W opracowaniu zostały zasygnalizowane jedynie pewne trudności przy przeprowadzaniu szacunków wysokości strat i stopnia ich kompensaty.

uważam, że kompensata wyżek cen dóbr podstawowych i usług powinna być kompensatą najmniej pełną, zwłaszcza dla najsłabszych grup ekonomicznych.

KLASYFIKACJA KOMPENSATY Z PUNKTU WIDZENIA CZASU JEJ TRWANIA

Kompensatę podwyżek cen detalicznych z punktu widzenia czasu trwania dzielimy na:

- 1) kompensatę trwałą,
- 2) kompensatę przejściową.

Podział na kompensatę trwałą i przejściową jest w pewnym sensie względny. Wynika to z przesłanek społecznych i politycznych stosowania kompensaty przy wyżkach cen detalicznych podstawowych artykułów konsumpcyjnych i usług. Każda forma kompensaty musi mieć charakter trwały w sensie korzyści wynikających z jej zastosowania, tzn. musi złagodzić spadek, zapewnić stałość, a nawet wzrost dochodów realnych ludności. Kompensata jest trwała aż do czasu wystąpienia nowej wyżki cen detalicznych, kiedy to trzeba znów stosować inne formy, w nowym zakresie i o innej wysokości.

Przy niektórych wyżkach cen detalicznych kompensata miała charakter przejściowy. Przejściowy charakter zabiegu kompensacyjnego polega na tym, że jego funkcje przejmuje ogólny wzrost płac nominalnych wg określonych z góry reguł. Na przykład przy podwyżce czynszu mieszkaniowego kompensata w postaci dodatków wyrównawczych do płac była umarzana w miarę wzrostu płac nominalnych ludności. Każdy wzrost płac nominalnych miał być przeznaczony w połowie na obniżenie wysokości dodatku mieszkaniowego, tak że po pewnym czasie dodatek ten znikał¹⁷.

Przejściowy charakter kompensaty, w postaci dodatków do płac, był podyktowany względami ekonomicznymi. Kompensaty w tej postaci nie mogą być zbyt liczne, aby nie naruszać zasad systemu płac.

RODZAJE KOMPENSAT Z PUNKTU WIDZENIA MECHANIZMU DZIAŁANIA

Dokonując klasyfikacji kompensaty z punktu widzenia mechanizmu działania rozróżniamy:

- 1) kompensatę zorganizowaną,
- 2) kompensatę żywiołową.

¹⁷ W sprawie podwyżek czynszów i wprowadzenia przejściowego dodatku mieszkaniowego, Warszawa 1965, s. 24.

Pod pojęciem kompensaty zorganizowanej rozumiem zaplanowany wcześniej przez państwo zabieg (posunięcie) w odpowiedzi na zwyżkę cen detalicznych. Podejmując decyzję o zwyżkach cen detalicznych państwo ustala z góry rodzaj kompensaty, jej wielkość i zakres. W tym celu niezbędne jest poznanie i sformułowanie zasad kompensaty, których przestrzeganie umożliwi wykonanie postawionych przed kompensatą zadań. Mówiąc więc o kompensacie zorganizowanej należy pamiętać, że jest to zabieg zaplanowany, służący realizacji określonych celów, dokonywany zgodnie z zasadami kompensaty i podany do wiadomości całemu społeczeństwu.

Przeciwieństwem kompensaty zorganizowanej jest kompensata żywiołowa. Kompensata taka może występować również w gospodarce socjalistycznej. Jej przejawy mogą być następujące:

1) ludność zatrudniona w sektorze prywatnym, nie objęta zabiegami kompensacyjnymi, stara się na własną rękę skutki podwyżek cen przenieść na inne grupy ludności, w postaci np. wyższych opłat za świadczone przez nią usługi;

2) w samym zabiegu kompensacyjnym tkwi element żywiołowości, trudny do przewidzenia. Mimo iż organ centralny posiada znajomość prawidłowości rządzących popytem, z drugiej strony często nie potrafi dokładnie przewidzieć, jak zareaguje ludność na zmianę cen.

Jest sprawą oczywistą, iż występowanie kompensaty żywiołowej *sensu stricto* oraz elementów żywiołowości w kompensacie zorganizowanej nie jest dla gospodarki socjalistycznej korzystne. Mimo że, jak sądzę, całkowite usunięcie elementów żywiołowości jest niemożliwe, między innymi z powodu przyczyn o charakterze obiektywnym i subiektywnym, to należy jednak dążyć do ich eliminacji. Wydaje się, iż poznanie przesłanek, zadań i poszczególnych form kompensaty oraz ich stosowania może odegrać w tym względzie istotną rolę.

Przedstawiona powyżej klasyfikacja zjawiska kompensaty z punktu widzenia różnych kryteriów podziału wskazuje na szerokie możliwości jej wykorzystywania w przypadku, gdy zaistnieje konieczność podwyżek cen detalicznych. Realizacja określonych zadań stawianych przed kompensatą związanych z neutralizacją skutków zwyżek cen detalicznych wymaga jednakże właściwego doboru metod i rodzajów kompensaty, jej zakresu i stopnia.

*Walentyna Kwiatkowska*ATTEMPT AT CLASSIFICATION OF COMPENSATION
OF RETAIL PRICE HIKES

The paper tackles problems connected with definition of the concept of compensation of retail price hikes and there is made an attempt at classification of the compensation from viewpoint of different criteria of division. The author proceeds from the assumption that determination of the phenomenon of the retail price hikes compensation is of gnosiological significance and constitutes a prerequisite of appropriate utilization of this phenomenon in the economic practice.

It has been determined that the concept of the retail price hikes compensation should be understood as a process aiming at neutralization (cushioning) or full elimination of losses suffered by the population due to the above mentioned price hikes.

Classification of compensation has been carried out according to the following criteria:

- 1) according to compensation methods,
- 2) according to income brackets of the population,
- 3) from the viewpoint of the compensation degree,
- 4) from the time viewpoint,
- 5) from the viewpoint of the operation mechanism.